

EMIL POPLAWSKI

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków, Polska

<https://orcid.org/0000-0003-4355-4516>

Copyright and License: Copyright by Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków 2021. This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivatives 4.0 International (CC BY-ND 4.0) License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/legalcode.pl>).

CZY TO SŁOWA (WYŁĄCZNIE) BIAŁOSTOCKIE? ROZWAŻANIA O STATUSIE LEKSYKALNYM WYRAZÓW UZNAWANYCH ZA REGIONALIZMY W BIAŁYMSTOKU I OKOLICACH¹

Słowa kluczowe: regionalizm językowy, dialektyzm (gwaryzm), język polski, Białystok.

STRESZCZENIE

Autor artykułu, na podstawie dostępnych danych leksykalnych (ze słowników języka polskiego oraz *Słownika gwar polskich* PAN i jego kartoteki), weryfikuje status wyrazów (i kilku frazeologizmów) uznawanych za regionalizmy białostockie (łącznie 83 jednostki). Przedstawiono je w artykule Piotra Wróblewskiego *Regionalizmy w języku inteligencji białostockiej* (1981), stanowiącym swoisty raport z wieloletnich obserwacji bezpośrednich badacza.

Autor niniejszego artykułu zadaje następujące pytania: Czy te leksemy występują (występowały) poza badanym obszarem i w jakiej odmianie języka? Okazuje się, że tylko nieliczne (w sumie 12) można bez większych wątpliwości uznać za regionalizmy, np.: *dętka* ‘rodzaj ozdoby na choinkę, bombka’, *pacan* ‘człowiek niskiego wzrostu’, *sokotać* ‘gderać’. Z drugiej strony – niektóre wyrazy (w sumie 14) zalicza się do tej grupy intuicyjnie. Znaczna część leksemów poddanych analizie jest w języku znana – z innych odmian, czasów, stylów czy terenów występowania.

¹ Do podjęcia rozważań o języku białostoczan i okolicznych mieszkańców skłoniło mnie (już dawno temu) to, że sam urodziłem się w Białymstoku i przemieszkałem tam przeszło ćwierć wieku (do końca 2004 roku). Ponadto w Białymstoku i jego okolicach mieszka do dziś cała moja rodzina. Mogę więc nieprzerwanie obserwować funkcjonowanie polszczyzny w rodzinnych stronach, a nawet – dzięki dystansowi – wyraźniej dostrzegać jej swoiste cechy.

Inną inspiracją było to, że jako student i absolwent filologii polskiej na Uniwersytecie w Białymstoku miałem bezpośredni kontakt z prof. Piotrem Wróblewskim, którego traktuję jako jednego ze swoich mistrzów (recenzował On też moją pracę magisterską).

Trzecim wreszcie impulsem stał się fakt, że już od przeszło 15 lat – ze względu na aktywność zawodową – mam bezpośredni dostęp do największego zbioru leksyki notowanej w dialektach – SGP PAN oraz jego kartoteki zdeponowanej w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie (por. przypisy 36. i 37.). Od kiedy zacząłem korzystać z tego przebogatego zasobu, jednego z największych zbiorów leksykalnych w historii polszczyzny, zwracały czasem moją uwagę wyrazy (i ich znaczenia) znane mi z rodzinnych stron, a notowane również na innych terenach, nieraz odległych od Białegostoku.

Przeprowadzona weryfikacja po raz kolejny potwierdziła tezę o niewielkim zróżnicowaniu regionalnym polszczyzny w zakresie leksyki. Taki stan rzeczy utrudnia identyfikację regionalizmów. Ukazuje jednak polszczyznę jako język względnie jednolity, nieprzysparzający większych kłopotów w komunikacji między mieszkańcami poszczególnych regionów Polski. Ta sytuacja zasługuje na podkreślenie, zwłaszcza na tle (nieraz znacznych) różnic regionalnych w języku obecnych w wielu krajach.

Ponadto autor dołącza do badaczy, którzy wskazują na dużą potrzebę precyzowania terminu *regionalizm* w odniesieniu do języka polskiego.

Do artykułu dodano obszerny aneks zawierający dane o analizowanych wyrazach i frazeologizmach pozyskane z uwzględnionych źródeł leksykograficznych.

UWAGI WSTĘPNE

Artykuł Piotra Wróblewskiego *Regionalizmy w języku inteligencji białostockiej* (1981²) kompleksowo umożliwia wgląd w językowe odrębności największego miasta w północno-wschodniej Polsce i jego okolic. Stanowi istotny wkład do badań nad regionalizmami językowymi i punkt odniesienia dla kolejnych badaczy. Dzięki temu opracowaniu w analizach językoznawczych mówi się o regionalizmach białostockich (obok warszawskich, krakowskich, poznańskich czy śląskich³).

Autor przedstawił swego rodzaju raport z wieloletnich obserwacji lingwistycznych, które prowadził w najbliższym otoczeniu⁴. Przyjął taką definicję regionalizmów: „elementy leksykalne, formy fleksyjne, formacje słowotwórcze i konstrukcje składniowe swoiste dla języka warstw wykształconych określonego regionu” (Wróblewski 1981, 310), a zatem – dopowiedzmy – nierozpowszechnione w języku ogólnym, choć do niego zaliczane. Ta zwięzła definicja jest zbieżna z objaśnieniami zawartymi w kompendiach językoznawczych – EJP i EJO. Wróblewski dostarcza licznych danych z różnych poziomów języka. W niniejszych rozważaniach chciałbym skupić się na regionalizmach leksykalnych zarejestrowanych przez badacza.

WYKAZ WYRAZÓW UZNAWANYCH ZA REGIONALIZMY BIAŁOSTOCKIE

Oto ich alfabetyczne zestawienie: *arenda* ‘cudza posiadłość’ [zob. *wleźć w arendę*]; *ba-kłaszka* ‘płaska manierka aluminiowa’ (stanowiła część osobistego wyposażenia żołnierzy

² Ukazał się on w tomie zbiorowym *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*, pod red. H. Kurkowskiej. Wydanie 2. tego tomu, w niezmienionej postaci, ukazało się w 1986 roku.

Język mieszkańców Białegostoku i okolic był przedmiotem lingwistycznego opisu: Saniewska (1975, 1980), Wróblewska (1978), Dacewicz (1996), Nowowiejski (1997, 2000), Sokólska (2009) (na Uniwersytecie w Białymstoku, a wcześniej – filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku (1968–1997), obroniono prace magisterskie dotyczące zagadnień języka mieszkańców tego miasta). Jednakże to przywołany artykuł Wróblewskiego, jakkolwiek w krótkiej formie, kompleksowo ujmując poruszaną tematykę: sytuuje ją w kategorii regionalizmu. Wprawdzie opisany materiał pochodzi sprzed prawie półwiecza, nie ma to jednakże większego znaczenia w prowadzonych tu rozważaniach.

³ Por. np. syntetyczny opis regionalizmów Andrzeja Markowskiego zamieszczony w WSPP (s. 1657–1658). Ten słownik zawiera też kwalifikator *białost.*

⁴ Por. Wróblewski 1981, 310–311 (przypis 6. w artykule badacza).

radzieckich); *baleja* ‘balia’; *bastruk/bajstruk* ‘nieślubne dziecko’; *baton* ‘długa, wąska bułka, bułka paryska’; *bokówka* ‘schówek w mieszkaniu’⁵; *bubno* ‘karo (kolor w kartach)’; *bułka* (chleba) ‘bochenek (chleba)’; *chabor*⁶ ‘łapówka’; *chresto/kresto* ‘trefl (kolor w kartach)’; *ciuma* ‘kobieta ociężała, leniwa, nierozgarnięta’; *czuchać* ‘drapać swędzące miejsce’; *dać komuś dule pod nos* ‘nic komuś nie dać’⁷ [zob. *dula*]; *dętka* ‘rodzaj ozdoby na choinkę, bombka’; *dochodzić tolku*⁸ ‘dochodzić, doszukiwać się sensu’ [zob. *tolkować* w zn. 1.]; *doktorka* ‘lekarka’; *dotoczyć* ‘doszyć, żeby było dłuższe’, np. *dotoczyła spódnice*; *dula* ‘duża gruszka’ [zob. *dać komuś dule pod nos*]; *durnowaty* ‘głupi’; *durny* ‘głupi’ [zob. *zdurnieć*]⁹; *dziaha* ‘pasek’; *dziażyć* ‘bić paskiem’; *gościniec* ‘upominek, prezent, podarunek’; *haczyk* ‘zgięty na końcu pręt metalowy służący do przegarniania popiołu i węgla’ [synonimy – *koczerga, kruczek*]; *halopa* ‘bardzo wysoka kobieta’; *halopy*, bez lp ‘nogi’, np. *wyciągnął halopy*; *kaczan* ‘głąb kapuściany’; *kički*¹⁰ ‘bazie’; *kiziak* ‘zrebak’¹¹; *koczerga* ‘pogrzebacz’¹² [synonimy – *haczyk, kruczek*]; *kołupać* ‘dłubać’; *komunikacja* ‘środk transportu zbiorowego (autobusy)’¹³; *kostium/kościum* ‘garnitur męski’; *kostka* ‘pestka’, np. *trzeba wyjąć kostki z wiśni*; *kozytać* ‘łaskotać’; *kozytki* ‘łaskotki’; *kruczek* ‘zgięty na końcu pręt metalowy służący do przegarniania popiołu i węgla’ [synonimy – *haczyk, koczerga*]; *masowy* ‘zrobiony z jakiejś masy’¹⁴; *mączka* ‘miałki cukier’; *mulać* ‘uwierać, cisnąć’, np. *but mula, namula* [jest też więc przedrostkowy czasownik *namulać*] *nogę*; *myć* ‘prać’; *na zakaz*¹⁵ ‘na zamówienie’; *nazad* ‘w tył, wstecz, z powrotem’¹⁶; *oglądnąć się* ‘obejrzeć się’; *oladek* ‘placek ziemniaczany’; *pacan* 1. ‘mały chłopiec’,

⁵ To znaczenie autor opatruje precyzującym komentarzem: „nazywa się tak schówki nie tylko po obu stronach izby mieszkalnej na poddaszu, ale także takie, które usytuowane są w dowolnym miejscu mieszkania. O nazwie decyduje więc przeznaczenie, a nie usytuowanie” (Wróblewski 1981, 318).

⁶ Przykładowo: w zwrocie *dać chabora*. Znam też derywowany czasownik: *zachaborować* (wspominał mi o nim kiedyś sam prof. Wróblewski; przypuszczam, że nie odnotował tej formy w swoim szkicu dlatego, że uznał ją za zbyt mało rozpowszechnioną).

⁷ Definicja tego frazeologizmu pochodzi ode mnie. Autor wskazuje, że wyraz *dula* ma również znaczenie ‘figa’ i jako przykład podaje ten frazeologizm (Wróblewski 1981, 317). Nie mamy tu raczej do czynienia z innym znaczeniem rzeczownika *dula*. Został nim po prostu zastąpiony komponent *figa*, którego spodziewalibyśmy się w tym zwrocie. Por. dane w aneksie pod *dula* oraz *dać komuś dule pod nos*.

⁸ Samemu wyrazu *tolk* (ros. толк) w znaczeniu ‘sens, znaczenie czegoś’ autor nie notuje. Również i ja nie potwierdzam jego funkcjonowania poza przywołanym zwrotem.

⁹ *Durny, durnowaty, zdurnieć* – „wyrazy te używane są w środowisku inteligencji dość często, i to bez szczególnego zabarwienia emocjonalnego” (Wróblewski 1981, 318).

¹⁰ Zapewne bez lp (na co tym razem autor nie wskazuje).

¹¹ Znany jest mi frazeologizm *kiziak w dupie* ‘rozwprawianie o efektach jakichś działań w czasie, kiedy się ich jeszcze nie podjęło’.

¹² Nie ujednoliciłem definicji i w przypadku tego synonimu pozostawiłem jednowyrazowe objaśnienie.

¹³ Wyraz nie funkcjonuje w lm.

¹⁴ Definicja ode mnie. Autor opatruje wyraz uwagą: „wyparte gdzie indziej przez *plastikowy/plastykowy*” (Wróblewski 1981, 319).

¹⁵ Samemu wyrazu *zakaz* w znaczeniu ‘zamówienie’ autor nie notuje. Również i ja nie potwierdzam jego funkcjonowania poza przywołanym wyrażeniem przyimkowym.

¹⁶ Definicja ode mnie.

2. ‘człowiek niskiego wzrostu’; *pastka* ‘pułapka na myszy i szczury’; *podjąć* ‘podnieść coś z ziemi’; *przynuka/przynuka* ‘grzeczna i często ponawiana zachęta do jedzenia i picia’¹⁷; *przebierać się*¹⁸ ‘przeprowadzać się do innego mieszkania’; *pud* ‘jednostka ciężaru równa 16,38 kg’ (w pudach określa się zwłaszcza wagę kartofli)¹⁹; *rozchodzić się* ‘rozżłościć się, wpaść w złość’, np. *tak się rozchodził, że nie można go było uspokoić*; *rydlówka* ‘łopata’; *skibka* ‘kromka chleba’; *słychać* ‘ktoś, coś wydziela przykrą woń’²⁰, np. *słychać rybo* ‘cuchnie rybą’; *sokotać* ‘gdakać’, przen. ‘gderać’; *soska* ‘smoczek’; *szkodować* ‘żałować’²¹; *taburetka*²² ‘taboret’; *taksówka* ‘samochód osobowy’²³; *tarkować* ‘trzeć na tarce, ucierać’²⁴, np. gospodynie białostockie bardzo często *tarkują* kartofle na *oladki* (‘placki ziemniaczane’), również niemowlętom dają *tarkowane* jabłka, ale młode pokolenie przyzwyczaja się do jabłek i ziemniaków *tartych*; *toczka* ‘głośnik radiowy w radiofonii przewodowej’; *tok* ‘bateria do latarki kieszonkowej’; *tolkować* 1. ‘tłumaczyć komuś coś’ [zob. *dochodzić tolku, wytolkować*], 2. ‘rozprawiać, dyskutować’; *topić* (w piecu) ‘palić (w piecu)’; *turzać* [tur-zać] ‘szarpać’²⁵; *tusić* ‘o mięsie: dusić’, np. mięso *tuszone*, a nie *duszone*; *uważać* (kogoś) ‘szanować (kogoś)’; *wiszczę* ‘piszczęć’; *wleźć w arendę* ‘wkraść się do cudzego ogrodu’ [zob. *arenda*]; *wyścigować się* ‘ścigać się’; *wytolkować* ‘wytłumaczyć komuś coś’ [zob. *tolkować* w zn. 1.]; *wyzywać* (kogoś) ‘wywołać’²⁶, np. w poczekalni u lekarza siostra czasem *wyzywa* chorych po kolei, a czasem muszą sami *ustawiać się* w kolejkę; *zanadzić* (kogoś) ‘skusić za pomocą przynęty’ oraz *zanadzić się*²⁷, np. listonosz częstowany przez pewną gospodynię kieliszkiem wódki *tak*

¹⁷ Badacz dodaje komentarz językowo-kulturowy: „Zachęta taka należy do obowiązków dobrego gospodarza podejmującego gości. Jeżeli nie ma *przynuki*, to nawet najwykwintniejszego przyjęcia goście nie ocenią dobrze. Ocenę gości zawartą w znanym powiedzeniu: *wszystko było, ale przynuki nie było*[,] cytuje się już tylko żartobliwie, sam jednak wyraz *przynuka* dotychczas funkcjonuje” (Wróblewski 1981, 316). Zob. też „Było co jeść, pić, ale przynuki nie było, mawiano z nieukontentowaniem” (Bystron 1934, 177) oraz „Obowiązkiem gospodarza była *przynuka*, a więc zapraszanie, często natarczywe, czasem nawet i po prostu przymuszanie gości do nadmiernego jedzenia” (Bystron 1934, 170). Te cytaty zamieszczono jako przykłady użycia pod hasłami *przynuka* i *przynuka* w SJPDor.

¹⁸ Czasownik znany mi w aspekcie dokonanym.

¹⁹ Ten wyraz jest mi znany, ale z literatury, a nie – z języka białostoczan lub ich sąsiadów. W odniesieniu do wagi ziemniaków słyszałem nieraz w Białymstoku i okolicach o innej jednostce – o metrze ‘100 kg’.

²⁰ Definicja za USJP.

²¹ Jako były mieszkaniec Białegostoku doprecyzuję, że ten czasownik odnosi się do skąpienia, nadmiernego oszczędzania (a nie – do odczuwania smutku, skruchy czy do współczucia, por. hasło *żałować* w USJP).

²² Słyszałem też niejednokrotnie w wypowiedziach różnych osób: *taboretka*. Nie rozstrzygam tutaj, czy postaci *taburetka* i *taboretka* należałoby traktować jako odrębne wyrazy, czy też *taburetka* miałaby być realizacją fonetyczną *taboretki*.

²³ Nie chodzi tu o taxi. Można – przykładowo – kupić taksówkę i samodzielnie nią jeździć.

²⁴ Definicja ode mnie.

²⁵ Autor precyzuje: „*turzać* może ktoś za rękaw, połą albo krawat, ale bolący ząb czy formujący się wrzód też mogą *turzać*. Bywa także, że kogoś *turza* sumienie” (Wróblewski 1981, 316).

²⁶ Powinno być raczej: wywoływać.

²⁷ Ten czasownik znany jest mi wyłącznie w stronie zwrotnej i w nieco innym znaczeniu: ‘przywyknąć do częstego przebywania w jakimś miejscu z powodu jakichś wygod i korzyści’.

się zanadził, że zaczął przychodzić nawet wtedy, gdy nie miał dla niej żadnej przesyłki; *zaskwarka* ‘wysmażony kawałek słoniny, skwarka’²⁸, np. ziemniaki je się tu jeszcze dość często *zaskwarzane zaskwarką* ze słoniny; *zaskwarzać*, *zaskwarzyć*²⁹ ‘dodawać, dodać skwarek ze słoniny’³⁰; *zasynać* ‘usypiać’; *zataczać* ‘o rękawach: zawijać, podwijać’³¹; *zdrowy* ‘mocno zbudowany, tęgi, korpulentny’³²; *zdurnieć* ‘stać się głupim, zgłupieć’ [zob. *durny*]; *zielepuchy* ‘niedojrzałe owoce’³³; *znachodzić* ‘znajdować’; *żulik* ‘łobuz’ (znane w wielu innych miastach byłego zaboru rosyjskiego).

PERSPEKTYWY ANALITYCZNE

Z większością tych ponad 80 wyrazów (i frazeologizmów) odnotowanych przez Wróblewskiego spotkałem się, kiedy mieszkałem w rodzinnym mieście, a i dziś je słyszę, kiedy przebywam w Białymstoku i jego okolicach³⁴. Można zatem uznać je za żywotne w języku mieszkańców tamtych terenów. Niemal wszystkie, z wyjątkiem żołnierskiej *bakłaszk*i i osławionej *prynuki/przynuki*, odnoszą się do przedmiotów i sytuacji uniwersalnych, nieograniczonych terytorialnie. Rodzą się zatem pytania, **czy występują (występowały) one poza badanym obszarem i w jakiej odmianie języka**. Wzmianki na ten temat, prowokujące niejako do podjęcia dokładniejszych analiz, znajdujemy w artykule Wróblewskiego – i tak kolejno:

Sporo przytoczonych tu regionalizmów zanotowano w różnych źródłach [przypis 4.: W słownikach ogólnych języka polskiego, a także w słownikach normatywnych i gwarowych] lub opracowaniach [przypis 5.: m.in. w pracy A. Furdala, *W sprawie zasięgu...* – patrz Bibliografia] (1981, 310);

oraz

Bardzo liczną grupę regionalizmów stanowią wyrazy, które w języku mieszkańców Białegostoku mogą się wywodzić bądź z gwar białoruskich i języka rosyjskiego, **bądź z gwar polskich, w których także występują** [wyróżnienie – E.P.] (1981, 317);

²⁸ Definicja za USJP.

²⁹ Z artykułu można wydedukować jedynie formę niedokonaną (por. przykład przy *zaskwarce*). Formę dokonaną dopisałem na podstawie własnej kompetencji językowej.

³⁰ Definicja ode mnie.

³¹ Definicja nieco zmodyfikowana przeze mnie.

³² Według autora „jest to rodzaj eufemizmu” (Wróblewski 1981, 317). Znany jest mi również w tym samym znaczeniu ekspresywny derywat *zdrowiaszczy*. Nie mam jednak pewności, czy jest on rozpowszechniony.

³³ Ten wyraz zwykle funkcjonuje w M. lm ze względu na to, że określa się nim stan nie jednego owocu, ale jakiejś grupy danych owoców. W M. lp miałby on postać *zielepuch* (z akcentem na ostatnią sylabę, natomiast w M. lm – na przedostatnią).

³⁴ Skłonny byłbym poszerzyć ten wykaz o kolejne jednostki, np.: *dobawić* ‘dodać, dołożyć’, też *podbawić* (często, może wyłącznie w odniesieniu do sumy pieniędzy ‘powiększyć, podwyższyć’); *liszni* ‘nadwyzkowy, nadmiarowy’; *zapojka* ‘napój do popijania alkoholu’ czy choćby *kleić durnia* ‘zajmować się pracą niewymagającą wielkiego wysiłku, odpowiedzialności, pracą lekką (też pracą tak postrzeganą, np. działalnością artystyczną)’, np. *klei durnia całe życie*. Wypadałoby jednak najpierw wskazywane leksemy i frazeologizmy skonfrontować z rzeczywistością językową, aby przekonać się o ich społecznym rozpowszechnieniu, a następnie sprawdzić, czy i jak notują je opracowania leksykograficzne (oraz – ewentualnie – inne publikacje językoznawcze).

a przede wszystkim

Obszerną grupę regionalizmów występujących w języku białostockiej inteligencji stanowią wyrazy, które wprawdzie **występują także w innych miastach czy regionach**, ale nie przekraczają tam granicy gwar, są używane przez ludzi niewykształconych, a rzadko tylko pojawiają się w języku inteligencji, lub wreszcie **są odczuwane jako archaizmy** [wyróżnienie – E.P.] (1981, 318);

jak też

Sporadycznie pojawiają się w Białymstoku **regionalizmy bardziej rozpowszechnione w południowej części Polski** [wyróżnienie – E.P.], np. *ogłdnąć się* – ‘obejrzyć się’, *wyścigować się* – ‘ścigać się’ (1981, 319).

Autor ma zatem świadomość, że wyrazy uznane przez niego za regionalizmy białostockie występują w gwarach czy jako regionalizmy na innych terenach albo są archaizmami. Dotykamy tu istotnej kwestii rozróżnienia między regionalizmami a dialektyzmami (gwaryzmami)³⁵. Wróblewski, abstrahujący od rozważań teoretycznych, wyraźnie oddziela (co widać w przywołanych cytatach) jeden typ jednostek leksykalnych od drugich i zajmuje się opisem regionalizmów. Dialektyzmy łączy z niewykształconymi użytkownikami języka, głównie – z mieszkającymi na wsi, a regionalizmy – zgodnie z definicją przyjętą przez siebie, przywołaną na początku niniejszego artykułu – z warstwami wykształconymi, żyjącymi przede wszystkim w mieście. Zatem jedynym kryterium odróżniającym regionalizmy od dialektyzmów (na danym terenie) okazuje się zasięg społeczny, choć – dodajmy – leksemy uznane za regionalizmy nierzadko występują jednocześnie w gwarach.

Odpowiedź na **pytanie o geograficzne rozprzestrzenienie** analizowanych wyrazów (i frazeologizmów) umożliwiają w dużej mierze SGP PAN³⁶ i jego kartoteka³⁷, czyli największy zbiór leksyki notowanej w dialektach. Należy zaznaczyć, że w tym zasobie znalazły się nie tylko słowa dyferencyjne, lecz także wszystkie spotykane w gwarach (a zatem również te obecne w języku ogólnym i jego regionalnych odmianach). Odpowiedź na postawione pytanie trzeba dopełnić danymi ze słowników języka polskiego, które – poza leksemami powszechnymi – uwzględniają również te o ograniczonym zasięgu, m.in. terytorialnym (choć na ogół nie podają informacji geograficznych). Sięgnięcie do opracowań leksykograficznych polszczyzny ogólnej dostarczy także podstaw do odpowiedzi na pytanie o to, **w jakich odmianach języka są (czy były)**

³⁵ Tym zagadnieniem zajmowały się Sylwia Pręcerek (2008, 292–296), Halina Karaś (2010) i Monika Szymańska (2015, 366–371). Relacje między regionalizmami i dialektyzmami odmiennie postrzegał Zenon Sobierajski (2003). Natomiast Bogusław Dunaj i Mirosława Mycawka (2006) zwracali uwagę na krzyżowanie się zakresów tych terminów właśnie w badaniach polszczyzny miejskiej (por. też Dunaj i Mycawka 2002 oraz Wyderka 2001).

³⁶ Dotąd ukazał się do hasła *jarliżycza* (t. X, z. 3 (34): JA-JARLIŻYCA, Kraków 2021).

³⁷ Jest ona zdeponowana w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie oraz dostępna online: <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/37544/edition/20872#structure> (25 lutego 2021).

obecne rozpatrywane wyrazy (i frazeologizmy) – czy notowano je w języku ogólnym, czy też poza jego leksykalnymi zasobami.

Ze względu na czas, w którym zarejestrowano analizowane regionalizmy, w pierwszej kolejności należałoby zajrzeć do SJPDor. Jak zaznaczyłem wyżej, te jednostki utrzymują się w języku białostoczan i okolicznych mieszkańców. Wypadałoby zatem sięgnąć jeszcze do nowszego opracowania leksykograficznego. Dostępnym w całości, najbardziej obszernym słownikiem, okazuje się USJP. On również zostanie zweryfikowany pod kątem obecności interesujących nas leksemów i frazeologizmów.

ANALIZY LEKSYKALNE

Konfrontacja wyrazów uznawanych za regionalizmy w Białymstoku i okolicach ze wskazanymi zbiorami leksyki³⁸ pozwala na prowadzenie różnych obserwacji. Wśród rozpatrywanych wyrazów stosunkowo niewiele jest tych, które kwalifikuje się wyłącznie jako regionalizmy białostockie (właśnie w artykule Wróblewskiego). Jednak są to nierzadko jednostki znane w języku, ale na badanym terenie funkcjonują w odmiennych znaczeniach. Należałoby je zatem określić jako regionalizmy semantyczne. Byłyby to jednakże regionalizmy w ścisłym sensie – ograniczone terytorialnie do języka inteligencji na jednym obszarze, a przez to wyróżniające go od innych terenów. Oto one: *arenda* i zwrot *wleźć w arendę*, *baton*, *dętka*, *sokotać* (przen.) oraz kilka innych, które dają powody do opatrzenia ich osobnymi uwagami: *bubno*, *chresto/kresto*, *pacan* (w zn. 2.), *tok*, *turzać* [tur-zać], *tusić* oraz *wytołkować*³⁹.

Szczególnymi w tym zbiorze są wyrazy *bubno* ‘karo (kolor w kartach)’ i *chresto/kresto* ‘trefl (kolor w kartach)’, które być może należą do socjolektu osób grających w karty⁴⁰. Drugie znaczenie leksemu *pacan* ‘człowiek niskiego wzrostu’, notowane tylko przez Wróblewskiego, wynika zapewne z rozwoju semantycznego tego słowa, które w podstawowym znaczeniu funkcjonuje jako ‘mały chłopiec’ (znane jest mi ono tylko w tym właśnie znaczeniu). Warunki do tego rozwoju mógł stworzyć fakt, że *pacan* ‘mały chłopiec’ został poświadczony w gwarach jedynie na zwartym terenie obejmującym Białystok i okolice. Z kolei w przypadku rzeczownika *tok* ‘bateria do latarki kieszonkowej’, notowanego jako dawny w języku literackim (SJPDor) oraz w gwarach z okolic Białegostoku w znaczeniu ‘prąd elektryczny’ – zmiana znaczenia polega na jego wyspecjalizowaniu (ograniczeniu) do konkretnego źródła energii elektrycznej. Czasownik *turzać* [tur-zać], którego brak w SJPDor (zob. aneks) i USJP, w gwarach (Maz pd-wsch⁴¹) notowano jedynie w stronie zwrotnej: ‘mocować się z kims’⁴². Dłuższej

³⁸ Jej wyniki znajdują się w aneksie po głównym tekście artykułu.

³⁹ Wszystkie jednostki zaliczone do tej grupy zostały w aneksie dodatkowo zaznaczone na szaro.

⁴⁰ Nie notuje ich też SW ani – uwzględniający takie słownictwo – *Słownik argotyzmów* Stanisława Kani (w którym występuje kwalifikator gw. karc. – gwara karciarzy).

⁴¹ Objasnienia skrótów dialektów – zob. przypis 59.

⁴² Potwierdzenie tego faktu znajdujemy w SW (VII 172), który zawiera również hasło *turzanie się* z kwalifikacją gwarową.

uwagi wymaga też czasownik *tusić* ‘o mięsie: dusić’. Nie zawiera go żaden ze zbiorów leksyki stanowiących podstawę porównania, ale notuje go SW: ‘w zamkniętym naczyniu smażyć, gotować, dusić’: Tusić pieczeń. Buraczki tuszone – jako *mało używany*. Tak samo ten czasownik brzmi w języku białoruskim: тушыць, i gosijskim: тушить. Mógł więc, jako wyraz rzadki już na początku XX wieku, zachować się w mowie białostoczan i okolicznej ludności, wspierany wpływem wymienionych języków (na terenie przygranicznym). Mógł też być bezpośrednio przejęty z języków sąsiadów. Zapewne odtworzenie życia tego leksemu nie jest zadaniem prostym (jeśli w ogóle możliwym do wykonania). Niewątpliwym jednak pozostaje jego status jako regionalizmu. Osobno wypada też wskazać przedrostkową formację *wytolkować* od czasownika (*tolkować* w zn. 1.), notowanego tylko w gwarach (też z okolic Białegostoku). Być może ta derywacja nastąpiła na poziomie regionalnej odmiany języka.

W prowadzonych analizach ujawnia się także niewielka grupa leksemów, które potwierdzenie swego regionalnego charakteru zyskują w kwalifikacjach (reg., czasem z dodatkowymi określeniami odnoszącymi się do terenów wschodnich: wsch. oraz po jednym razie – wil[ęński], a nawet białost.⁴³ – przy wyrazie *oladek* w USJP) w słownikach języka polskiego (częściej w SJPDor). Zwykle jednak (o czym już wspominałem) brakuje informacji geograficznych, dlatego nie wiadomo, z jakimi obszarami wiążą je leksykografowie. Wśród tych wyrazów znalazły się: *baktaszka*, *bulka* (chleba), *kruczek*, *ogłądnać się* (w USJP już pot.), wspomniany *oladek* (zob. dane z SJPDor w aneksie), a także *prynuka/przynuka* (zob. dane z SJPDor w aneksie), *słyszać* (zob. kwalifikacje w SJPDor w aneksie), *szkodować*, *tarkować*, *zataczać* (zob. aneks) czy *znachodzić*. Każdy z nich jest też poświadczony w gwarach, głównie na wschodzie (zob. aneks).

Oprócz wskazanych leksemów aż około połowa spośród analizowanych jednostek ma również podwójny status – regionalny i dialektalny. Jako regionalizmy postrzega je Wróblewski. Z kolei w gwarach są notowane – podobnie jak wcześniejsze – zwykle na wschodzie (choć nie zawsze w okolicach Białegostoku). Oto one: *bastruk/bajstruk*, *ciuma* (znaczenie podane przez Wróblewskiego w różnych aspektach ujawnia się w znaczeniach 1.–3. zawartych w SGP PAN⁴⁴), *czuchać*, *dochodzić tolku*, *dotoczyć*, *dziaha*, *dziażyć*, *kički*, *kiziak*, *koczerga*, *kołupać*, *kostium/kościom* (zob. aneks), *kostka*, *kozytać*, *kozytki*, *mączka*, *mulać*, *myć*, *na zakaz*, *nazad*, *pacan* (w zn. 1., zob. wyżej i aneks), *pastka*, *przebierać się*, *rozchodzić się*, *rydlówka*, *sokotać* (zob. aneks), *soska*, *taburetk*, *taksówka*, *toczka*, *tolkować*, *topić*, *turzać* (zob. aneks), *uważać* (kogoś), *wiszczęć*, *wyścigować się*, *wyzywać* (kogoś), *zanadzić się* (zob. aneks), *zaskwarka*, *zaskwarzać* i *zaskwarzyć*, *zasynać*, *zielepuchy*.

⁴³ Zob. przypis 60.

⁴⁴ Ten wyraz pokazuje trudności w definiowaniu leksemów nazywających człowieka (kobietę i mężczyznę, niekiedy jedną płęć), charakteryzujących się pozytywnymi lub negatywnymi (a czasem – neutralnymi) cechami osobowości czy fizycznymi. Z semantyką łączą się nieraz zabarwienie stylistyczne czy funkcja wyrazu (przewisko, wyzawisko). Trudności dotyczą sformułowania pełnej definicji, jak też identyfikacji różnych znaczeń danego wyrazu. Dodatkową przeszkodą bywa nierzadko skąpy materiał językowy.

Ponieważ niektóre wyrazy dłużej utrzymują się na pewnych terenach (również w języku inteligencji), leksemy opatrzone w słownikach języka polskiego kwalifikatorami daw. czy przestarz. można traktować jako regionalizmy (choć wcześniej uchodziły czy mogły uchodzić za wyrazy funkcjonujące powszechnie). Wśród analizowanych jednostek byłaby to jedynie *bokówka*. Ślady obecności tego leksemu znajdujemy – co nie dziwi – w gwarach, dodajmy: północno-wschodniej Polski, co tym bardziej wydaje się naturalne. Zatem charakteryzowałby się on również podwójnym statusem – regionalnym i dialektalnym.

Natomiast ze zbioru wyrazów uznanych za regionalizmy białostockie trzeba byłoby wyłączyć leksemy notowane w słownikach języka polskiego w tych samych znaczeniach bez żadnego kwalifikatora (przede wszystkim w SJPDor; w USJP bywają już kwalifikowane jako przestarzałe, historyczne albo potoczne czy książkowe, ale – dodajmy – nie jako regionalne). Pojawiają się one także – częściej lub rzadziej – w gwarach (zob. aneks). Są to następujące jednostki: *doktorka*, *durnowaty*, *durny*, *gościniec*⁴⁵, *haczyk*, *kaczan*, *komunikacja*, *masowy*, *podjąć*, *pud*, *skibka*. Mogą one sprawiać wrażenie, że należą do odmiany regionalnej ze względu na to, że utrzymują się mimo wypierania ich przez bardziej rozpowszechnione, lepiej oceniane synonimy (*doktorka* zamiast *lekarka*, *gościniec* zamiast *prezent*, *skibka* zamiast *kromka*). Takie wrażenie może powstawać też dlatego, że te wyrazy są odczuwane jako zbyt ekspresywne (*durnowaty*, *durny*) albo jako hiperonimiczne (*haczyk* ‘pogrzebacz’), aby mogły uchodzić za funkcjonujące powszechnie. Na regionalną kwalifikację leksemu może wpływać fakt, że funkcjonuje on w gwarach na tym samym, zwartym terenie, a gdzie indziej na ogół nie występuje albo jest notowany w innych znaczeniach (*kaczan*, *podjąć*, *pud* – zob. lokalizacje dialektalne w aneksie). Z kolei wyraz *komunikacja* nie różni się semantycznie od stanu w języku ogólnym. Jego znaczenie podane przez Wróblewskiego obejmuje definicja podana w SJPDor (zob. aneks). Wreszcie przymiotnik *masowy* ‘zrobiony z jakiejś masy’ może uchodzić za regionalizm semantyczny ze względu na dominację jego znaczenia ilościowego⁴⁶.

Jeżeliby respektować kwalifikacje stylistyczne zawarte w SJPDor i USJP, należałoby spośród jednostek uznanych za regionalizmy białostockie wyłączyć również wyrazy opatrzone kwalifikatorami posp., pot. czy nawet wulg. Nie są one przecież ograniczone terytorialnie, a pod względem stylistycznym sytuują się w niższych rejestrach. Nie można jednak wykluczyć, że przeniknęły do języka ogólnego z regionalnych odmian polszczyzny⁴⁷. W grupie analizowanych leksemów byłyby to: *zdrowy* (SJPDor i USJP – pot.), *zdurnieć* (SJPDor i USJP – pot.) oraz *żulik* (SJPDor – posp., USJP – pot., posp.)⁴⁸.

⁴⁵ Ten wyraz jako przykład białostockiego regionalizmu semantycznego przywołuje Andrzej Markowski w przekrojowym opisie regionalizmów zamieszczonym w WSPP (s. 1658).

⁴⁶ Por. przypis 14.

⁴⁷ Wiedzę na ten temat mogłyby przynieść jednostkowe analizy tych leksemów, choć pewnie nie zawsze udało się rozstrzygnąć tę kwestię.

⁴⁸ Ten wyraz mógł sprawiać wrażenie, że jest regionalizmem białostockim ze względu na zwarty obszar, na którym był notowany w gwarach polskich – Maz wsch i Kresy pn-wsch. Por. wyżej uwagę o słowie *kaczan*.

Kilka jednostek wymaga osobnych uwag. Rzeczownik zapisany jako *baleja* ‘balia’ to znany w gwarach północno-wschodniej Polski i Kresów północno-wschodnich wariant fonetyczny (tożsamy z białoruskim odpowiednikiem: *балея*) słowa *balia*⁴⁹ z języka literackiego (dziś kwalifikowany – ze względu na zanik desygnatu – jako przestarzały, zob. USJP). Byłby to więc regionalizm z zakresu fonetyki. Podobna sytuacja występuje w przypadku kilku innych jednostek. Rozpowszechniona w Białymstoku postać *chabor* jest wariantem (ze zwężoną samogłoską w wygłosie) wyrazu *chabar*. Obie te postaci, oprócz SGP PAN, podaje (jako osobne hasła) z gwarową kwalifikacją SW⁵⁰. Z kolei leksem zapisany jako *dula*, będący również komponentem frazeologizmu *dać komuś dule pod nos*, jest realizacją fonetyczną (z aferezą) dialektyzmu *gdula*⁵¹. Formę *dula* (tak jak *dulka* od *gdulka*) notowano również w okolicach Białegostoku (zob. dane w aneksie). Jednostki *halopa* i *halopy* (bez lp), których nie notują ani SJPDor, ani USJP, należałoby uznać za kolejną formę fonetyczną hasła *holopa* w SGP PAN (obok zarejestrowanych: *halapa* czy *holepa* i – z aferezą – *olopa*). Hasło *holopa* również znalazło się jako gwarowe (m.in. w interesujących nas tu znaczeniach) w SW⁵².

KONKLUZJE

Artykuł prof. Wróblewskiego i ta glosa do niego ukazują różne trudności w identyfikacji regionalizmów leksykalnych. Okazuje się, że materiał językowy łatwo dostępny i dobrze znany mieszkańcom danego obszaru wymaga jednostkowych analiz, a ich wyniki mogą być dla badacza – autochtona zaskakujące⁵³. Owo zaskoczenie jest największe w odniesieniu do wyrazów postrzeganych jako niewątpliwie (wyłącznie) białostockie. Te leksemy są w różnym stopniu obecne w codziennej komunikacji i dość powszechnie uważane za przejawy wyraźnej odrębności językowej Białegostoku i okolic, np.: *bulka* (chleba) ‘bochenek (chleba)’ – w gwarach Mp, Maz i Kresów pn-wsch, reg. w SJPDor; *chabor* ‘łapówka’ – w gwarach Maz i Kresów; *durnowaty* ‘głupi’ – w gwarach Mp, Maz, Kasz i Kresów, SJPDor, pot. USJP; *oladek* ‘placek ziemniaczany’ – w gwarach Maz i Kresów pn-wsch, reg. białost. USJP; *pastka* ‘pułapka na myszy i szczury’ – w gwarach Mp, Maz i Kresów, daw. dziś gw. SJPDor; *przebierać się* ‘przeprowadzać się do innego mieszkania’ – w gwarach Śl; *rozchodzić się* ‘rozzłościć się, wpaść w złość’ – w gwarach Maz; *słyhać* ‘ktoś, coś wydziela przykrą woń’ – w gwarach Mp, Maz, Wp i Kresów, daw. dziś reg. SJPDor; *taksówka* ‘samochód osobowy’ – w gwarach Mp, Maz, Wp i Kresów pn-wsch; *tarkować* ‘trzeć na tarce, ucierać’ – w gwarach Maz i Kresów pn-wsch, reg. wsch.

⁴⁹ Por. SGP PAN, z. 2, s. 316.

⁵⁰ Tam też notatka o etymologii (SW I 268).

⁵¹ Por. SGP PAN, z. 25, s. 248. SW (I 814) poświadcza obecność tego wyrazu (m.in. w interesującym nas tu znaczeniu) w polszczyźnie ogólnej.

⁵² Tam też hipoteza o czeskim etymonie (SW II 49), która wydaje się mało przekonująca, ze względu na poświadczenia wyrazu *holopa* głównie w gwarach wschodniej części Polski i na Kresach pd-wsch.

⁵³ Być może tego typu analizy przeprowadzone w odniesieniu do wyrazów uznawanych za regionalizmy na innych terenach przełożyłyby się na podobne wyniki.

SJPDor; *tolkować* 1. ‘tłumaczyć komuś coś’ – w gwarach Mp i Maz, 2. ‘rozprawiać, dyskutować’ – w gwarach Kresów pn-wsch; *wiszczec* ‘piszczec’ – w gwarach Mp i Maz.

Przeprowadzone konfrontacje ujawniły, że niektóre jednostki (łącznie 14) intuicyjnie zalicza się do regionalizmów⁵⁴. Znaczna ich część natomiast jest w języku znana – z innych odmian, czasów, stylów czy terenów występowania. Kilka spośród rozpatrywanych leksemów należałoby uznać za regionalizmy semantyczne. Kilka innych to warianty fonetyczne – co od razu trudno stwierdzić (czasem wcześniej nienotowane) – bardziej rozpowszechnionych wyrazów w leksykalnych zasobach języka polskiego.

Niniejsza analiza pozwala również na potwierdzenie ogólnej, nieraz powtarzanej konstatacji dotyczącej stosunkowo niewielkiego zróżnicowania regionalnego polszczyzny (nie tylko w zakresie leksyki)⁵⁵. Przecież bez większych trudności porozumiewamy się na poziomie języka ogólnego z mieszkańcami różnych regionów. Taka sytuacja sprawia, że niełatwo wskazywać leksemy (i frazeologizmy) spełniające warunki regionalizmu. Inna rzecz, że tego typu materiałowe weryfikacje mogłyby przyczynić się do precyzowania⁵⁶ terminu *regionalizm* w odniesieniu do języka polskiego oraz do

⁵⁴ Spotykam się też z przejawami odwrotnego postrzegania leksyki. Z ustnych relacji kilku osób (również polonistów) wiem, że używały one wyrazów (lub frazeologizmów) ze swojej lokalnej odmiany języka bez świadomości ich terytorialnego ograniczenia. Były one zdziwione, kiedy odkryły, że posługują się nieogólnopolskimi słowami (czy frazeologizmami). Takich relacji dostarcza też Kazimierz Sikora (2005) z obserwacji spontanicznych zachowań językowych młodzieży studenckiej z regionu krośnieńskiego: „przykłady komunikacyjnych niepowodzeń, polegających na użyciu w kontakcie z obcym słowa nieogólnopolskiego, często dialektyzmu, wymagające[go] podania jego znaczenia, a w rezultacie ustalenia poziomu kompetencji komunikacyjnej i stylistycznej rozmówców. Interesujące przy tym jest to, że dopiero tego rodzaju konfrontacja uzmysławiała błąd mówiącym” (203) oraz: „zaskoczenie młodego człowieka (maturzysty spod Biecza) faktem, że *kusa* ‘twarz’ nie jest elementem słownictwa ogólnopolskiego” (206). Nieuświadomiane gwary i regionalizmy daje się nieraz usłyszeć na przykład w sytuacji, kiedy rozmawiają ze sobą ludzie, nawet dobrze wykształceni, pochodzący z różnych miejsc Polski. Dostrzec je można również w tekstach artystycznych (nie dotyczy to, rzecz jasna, zabiegów stylizacyjnych).

⁵⁵ Por. choćby wzmiankę z objaśnienia terminu *regionalizm* z EJP: „zróżnicowanie regionalne polszczyzny ogólnej jest niewielkie”.

⁵⁶ Przykładowo: gdy chodzi o to, czy cecha lub leksem albo frazeologizm tak kwalifikowane ograniczają się do jednego, względnie zwartego obszaru. Chęć znalezienia odpowiedzi na to – jak się okazuje – pozornie proste pytanie przyczyniła się do podjęcia niniejszych rozważań.

Uściślenie terminu *regionalizm* mogłoby się też przyczynić do wyraźniejszego oddzielania go od innych terminów odnoszących się do leksyki o ograniczonym zasięgu, jak też do szczegółowego określania ich relacji względem siebie na potrzeby analizy konkretnego materiału leksykalnego. Kazimierz Sikora (2005), aby sprostac opisowi dostrzeganych przez siebie leksemów obecnych w języku mieszkańców niewielkiego obszaru (powiatu, miasta i jego okolic), zaproponował termin *mikroregionalizm*. Niedawno natomiast Paulina Michalska-Górecka (2019) przeanalizowała encyklopedyczne i słownikowe definicje *dialektyzmu* i *regionalizmu*. Swoje obserwacje badaczka konkluduje następująco: „Liczba funkcjonujących w słownikach i encyklopediach definicji potwierdza stopień złożoności analizowanego zagadnienia. Wydaje się, że żadna z przytoczonych definicji nie wyczerpuje problemu w pełni, wobec czego badacz zajmujący się zagadnieniem zróżnicowania terytorialnego, zarówno w perspektywie diachronicznej, jak i synchronicznej, będzie każdorazowo zmuszony do zredefiniowania charakteryzowanych pojęć, polegającego na dostosowaniu ich zakresu znaczeniowego do własnych potrzeb badawczych” (101–102). Autorka ujawniła dużą potrzebę w zakresie całościowego określenia obu terminów. Brak tych ustaleń skutkuje

aktualizowania tego terminu: z jednej strony – ze względu na tendencje unifikujące, a z drugiej – z powodu propagowania idei małych ojczyzn, obejmujących również lokalne odrębności językowe.

Wreszcie – osobną sprawą staje się świadomość językowa przeciętnych użytkowników języka, którzy – chociaż zauważają różnice (na sąsiednich czy odległych terenach) – nie mają potrzeby określania statusu danej jednostki. Bywają jednak zainteresowani odniesieniem tego typu wyrazów do normy, o czym świadczą pytania kierowane do poradni językowych⁵⁷. Ujawnia się tu inny aspekt analizy regionalizmów (także dialektyzmów i w ogóle słownictwa o ograniczonym zasięgu), skądinąd od lat dostrzegany przez językoznawców.

ANEKS

Dane o analizowanych wyrazach i frazeologizmach z SGP PAN i kartoteki, SJPDor oraz USJP

Na szaro zaznaczono wiersze z wyrazami notowanymi w danych znaczeniach **wyłącznie jako regionalizmy białostockie** (w artykule Wróblewskiego).

arenda ‘cudza posiadłość’ [zob. wleźć w arendę]

SGP PAN⁵⁸: brak w tym zn. (zob. podhasło *arendą* ‘o zamieszkiwaniu w cudzym domu’ – Wp pn⁵⁹ oraz *arendarz* m.in. w zn. ‘człowiek mieszkający w cudzym domu; komornik’ – Wp pn, Kasz; pozostają one jednak raczej w związku z podstawowym znaczeniem wyrazu *arenda* ‘dzierzawa’)

SJPDor: 1. przestarz. a) ‘najem, dzierzawa czego, np. majątku, karczmy, propinacji, sadu’, b) ‘opłata za dzierzawę, czynsz dzierzawny’, 2. daw. ‘karczma, szynk’

USJP: przestarz. ‘dzierzawa’

poważnym zamieszczeniem w lingwistycznych analizach i sprawia, że niemożliwe staje się zestawianie wyników uzyskiwanych przez różnych badaczy. Wydaje się, że właściwa droga do uporządkowania terminologii wiedzy przez weryfikację dotychczasowych dokonań, a także – przez podejmowanie nowych zagadnień ze świadomością złożoności problematyki terytorialnego zróżnicowania polszczyzny.

⁵⁷ Por. Szymańska (2015, 371–374).

⁵⁸ Ten skrótowiec obejmuje wydaną część *Słownika gwar polskich* PAN (do hasła *jarliżyca*) oraz kartotekę słownika. Sięgałem do niej przede wszystkim w celu pozyskania danych o wyrazach nieopracowanych, a także – aby uzupełnić informacje podane w słowniku o materiał gromadzony do suplementu czy też w sytuacjach wymagających rozwinięcia notacji słownikowych.

⁵⁹ Stosując tradycyjny w dialektologii polskiej podział na pięć dialektów – kolejno: śląski (Śl), małopolski (Mp), mazowiecki (Maz), wielkopolski (Wp) oraz kaszubski (Kasz). Konsekwencją przyjęcia tego podziału jest traktowanie kaszubszczyzny jako dialektu, a nie – jako języka regionalnego. Uwzględniam również poświadczenia (z gwar polskich) z terenu Kresów Wschodnich (Kresy pn-wsch, Kresy pd-wsch). Takie rozwiązania obowiązują w SGP PAN. O ile to możliwe, precyzuję zasięg występowania w obrębie dialektu danego wyrazu (we wskazanym znaczeniu) określeniami typu północny (pn) czy północno-wschodni (pn-wsch) albo – o ile ma to znaczenie w niniejszym artykule – bardziej szczegółowymi lokalizacjami w nawiasach.

baklaszka ‘płaska manierka aluminiowa’ (stanowiła część osobistego wyposażenia żołnierzy radzieckich)

SGP PAN: Maz pn-wsch, Kresy pn-wsch

SJPDor: reg.

USJP: brak

baleja ‘balia’

SGP PAN: forma fonetyczna pod *balia* – Maz, głównie pn-wsch (też okolice Białegostoku), Kresy pn-wsch oraz przesiedleńcy z okolic Wilna w okolice Choszczna (obecnie woj. zachodniopomorskie) i z okolic Brześcia w okolice Góry (obecnie woj. dolnośląskie) [wyraz niepoświadczony tylko na ŚI]

SJPDor: *balia*

USJP: *balia* przestarz.

bastruk/bajstruk ‘nieślubne dziecko’

SGP PAN: *bastruk* – Mp pn-wsch; Maz wsch, forma fonetyczna – *bajstruk* – Mp pn-wsch, Maz wsch, Kresy; zdrobnienia – *bastruczek* – Mp pn-wsch (forma fonetyczna – *bajstruczek* – Kresy pn-wsch) i *bastruczka* (tylko w formie *bajstruczka* – Kresy pn-wsch); w tym samym znaczeniu: *bastrom* – Maz pd-zach, *bastron* (tylko w formie *bajstron* – Maz pd-zach) oraz *basuk* – Maz pd-wsch

SJPDor: brak

USJP: brak

baton ‘długa, wąska bułka, bułka paryska’

SGP PAN: brak

SJPDor: brak

USJP: brak

bokówka ‘schowek w mieszkaniu’ (rozwijając tę lakoniczną definicję, można dodać, że obejmuje ona zarówno osobne niewielkie pomieszczenie, jak i alkierz, miejsce pod schodami, do którego wchodzi się przez drzwi oraz różne zagospodarowane wnęki, zob. też przypis 5.)

SGP PAN: ‘mała izdebka, często bez okna’ – Maz pd-wsch, przesiedleńcy z Kresów pn-wsch (okolice Brześcia) w okolice Strzelec Krajeńskich (obecnie woj. lubuskie)

SJPDor: przestarz. ‘mały pokój, do którego wejście prowadzi jedynie przez inny pokój; alkierz’

USJP: przestarz. ‘mały, boczny pokój, do którego wejście prowadzi jedynie przez inny pokój’

bubno ‘karo (kolor w kartach)’

SGP PAN: brak

SJPDor: brak

USJP: brak

bułka (chleba) ‘bochenek (chleba)’

SGP PAN: Mp, Maz wsch (też okolice Białegostoku), Kresy pn-wsch

SJPDor: reg. ‘uformowany okrągło lub podłużnie bochenek chleba lub innego wypieku’

USJP: brak

chabor ‘łapówka’

SGP PAN: forma fonetyczna pod *chabar* – Maz pn-wsch, Kresy pn-wsch (postać *chabar* – Kresy pd-wsch)

SJPDor: brak (*chabar* i *chabor*)

USJP: brak (*chabar* i *chabor*)

chresto/kresto ‘trefl (kolor w kartach)’

SGP PAN: brak; por. *kresty* ‘trefl (kolor w kartach)’ – Maz wsch

SJPDor: brak (*chresto* i *kresto* oraz *chresty* i *kresty*)

USJP: brak (*chresto* i *kresto* oraz *chresty* i *kresty*)

ciuma ‘kobieta ociężała, leniwa, nierozgarnięta’

SGP PAN: 1. ‘niedołęga, niezdara, człowiek pozbawiony sprytu, spostrzegawczości’ – Mp pd-zach, 2. ‘człowiek nieśmiały, unikający towarzystwa, ponury’ – Mp pd-zach, Maz pn-wsch (z okolic Białegostoku – pogard., co potwierdzam; z okolic Sejna – przew.), 3. ‘kobieta małomówna, otulona w chustkę’ – Mp pd-zach, 4. ‘dziewczyna, która nie wyszła za mąż; stara panna’ – Mp pd-zach

SJPDor: brak

USJP: brak

czuchać ‘drapać swędzące miejsce’

SGP PAN: Kresy pd-wsch, też *czuchrać* m.in. w zn. ‘targać, wicherzyć, czochrać włosy’

SJPDor: por. *czuchrać* daw. ‘targać, wicherzyć, burzyć, np. włosy, sierść; kudłać, drapać’

USJP: brak (*czuchać* i *czuchrać*)

dać komuś dule pod nos ‘nic komuś nie dać’ [zob. *dula*]

SGP PAN: *dać gdulę* (realizacja fonetyczna: *dulę*) (komuś) *pod nos* ‘pokazać komuś figę’ – Kresy pd-wsch; por. *dostać gdulę* (realizacja fonetyczna: *dulę*) ‘nic nie dostać; figę dostać’ – jako gwarowe (bez lokalizacji geograficznej) w SW I 582 (oba zwroty w SGP PAN pod hasłem *gdula* – w dziale Frazeologia)

SJPDor: brak

USJP: brak

dętka ‘rodzaj ozdoby na choinkę, bombka’

SGP PAN: brak w tym zn.

SJPDor: brak w tym zn.

USJP: brak w tym zn.

dochodzić tołku ‘dochodzić, doszukiwać się sensu’ [zob. *tolkować* w zn. 1.]

SGP PAN: Maz wsch

SJPDor: brak (*dochodzić tołku* i *tolk*)

USJP: brak (*dochodzić tołku* i *tolk*)

doktorka ‘lekarka’

SGP PAN: ogólnogwarowe

SJPDor: to samo

USJP: brak

dotoczyć ‘doszyć, żeby było dłuższe’

SGP PAN: ‘doszukać’ – Kresy pn-wsch

SJPDor: brak w tym zn.

USJP: brak w tym zn.

dula ‘duża gruszka’ [zob. *dać komuś dule pod nos*]

SGP PAN: forma fonetyczna pod *gdula* ‘odmiana gruszy o dużych, stożkowatych, słodkich owocach, również owoc tego drzewa’ – Śl (Cieszyńskie), Mp pd-wsch, Maz wsch (też z okolic Białegostoku), Kresy [jest też zdrobnienie *gdulka*, z formą *dulka* – Maz wsch (też z okolic Białegostoku)]

SJPDor: brak (*dula* i *gdula*)

USJP: brak (*dula* i *gdula*)

durnowaty ‘głupi’

SGP PAN: = SJPDor (hasło z gwiazdką) – notowany w: Mp wsch, Maz wsch (też z okolic Białegostoku), Kasz, Kresy pd-wsch, Kresy pn-wsch (dane z kartoteki)

SJPDor: to samo

USJP: pot.

durny ‘głupi’ [zob. *zdurnieć*]

SGP PAN: Śl, Mp, Maz głównie wsch (też z okolic Białegostoku), Kasz, Kresy pn-wsch (w użyciu rzeczow. ‘człowiek głupi; głupiec, dureń’ – Kresy pd-wsch)

SJPDor: to samo

USJP: pot.

dziaha ‘pasek’

SGP PAN: ‘skórzany pasek do spodni’ – Kresy pn-wsch

SJPDor: brak

USJP: brak

dziażyć ‘bić paskiem’

SGP PAN: ‘chłostać batem, batożyć’ – pogranicze Maz pn-wsch i Kresów pn-wsch (*dziażka* ‘skórzany pasek do spodni’ – Kresy pn-wsch)

SJPDor: brak

USJP: brak

gościniec ‘upominek, prezent, podarunek’

SGP PAN: ‘prezent, podarek, często przywożony z podróży, najczęściej coś słodkiego’ – Śl, Mp, Maz (też okolice Białegostoku), Wp głównie pn, Kasz, Kresy pn-wsch

SJPDor: ‘podarunek przywieziony z podróży’

USJP: przestarz. ‘podarunek przywieziony z podróży’

haczyk ‘zgięty na końcu pręt metalowy służący do przegarniania popiołu i węgla’ [synonimy – *koczerga*, *kruczek*]

SGP PAN: niemal ogólnogwarowe, oprócz Kasz (wyrazy pokrewne, rzadziej poświadczane – *haczek*, *haczka*)

SJPDor: to samo

USJP: przestarz. ‘pogrzebacz’

halopa ‘bardzo wysoka kobieta’

SGP PAN: *holopa* ‘człowiek negatywnie oceniany z powodu swojego wyglądu, niezdarności lub głupoty, też jako wyzwisko’ (o wysokiej, chudej i niezgrabnej kobiecie –

Kresy pd-wsch) – Śl (jednokrotnie), Mp wsch, Maz (też z okolic Białegostoku), Kresy pd-wsch, też frazeologizm – *jak holopa* ‘o czymś bardzo dużym’ – Mp pn-wsch, Maz SJPDor: brak (*halopa* i *holopa*)

USJP: brak (*halopa* i *holopa*)

halopy, bez lp ‘nogi’

SGP PAN: *holopa* ‘noga’ a. ‘zwierzęca’ – Maz pd-wsch, b. pej ‘ludzka’ – Mp pn-wsch, Maz wsch (też z okolic Białegostoku), też: ‘udo’ – pogranicze Mp pn-wsch i Maz pd-wsch czy ‘duża kość w potrawie’ – Kresy pd-wsch oraz ‘nogawka’ – Mp pn-wsch, a także frazeologizm – *wyciągnąć halopy* ‘umrzeć’ – Maz wsch (por. posp. *wyciągnąć nogi*, przestarz. *zadrzeć nogi* ‘umrzeć’ – SJPDor, pod hasłem *noga*; posp. *wyciągnąć nogi, kopyta* ‘umrzeć’ – USJP, pod hasłem *wyciągnąć*), wyrazy pokrewne – *holopaty* ‘o człowieku: mający długie nogi’ – Mp pn-wsch, *holopka*, zdr od *holopa* 1. ‘noga’ – Maz pd-wsch, 2. ‘udo’ – Mp pn-wsch

SJPDor: brak (*halopy* i *holopy*)

USJP: brak (*halopy* i *holopy*)

kaczan ‘głęb kapuściany’

SGP PAN: Mp pn-wsch, Maz wsch (też z okolic Białegostoku), Kresy pd-wsch, Kresy pn-wsch SJPDor: ‘głęb kapuściany, brukwi itp.’

USJP: pot.

kićki ‘bazie’

SGP PAN: w lp i lm – Śl, Mp pd

SJPDor: brak

USJP: brak

kiziak ‘żrebak’

SGP PAN: Maz pn i wsch (też z okolic Białegostoku), Wp pn

SJPDor: brak

USJP: brak

koczerga ‘pogrzebacz’ [synonimy – *haczyk, kruczek*]

SGP PAN: Maz wsch (też z okolic Białegostoku), Kresy pd-wsch, Kresy pn-wsch

SJPDor: brak

USJP: brak

kołupać ‘dłubać’

SGP PAN: Maz pn-wsch (też z okolic Białegostoku), Kresy pn-wsch

SJPDor: brak

USJP: brak

komunikacja ‘środki transportu zbiorowego (autobusy)’

SGP PAN: kilkakrotnie poświadczony na terenie różnych dialektów

SJPDor: ‘ruch polegający na utrzymywaniu łączności między odległymi od siebie miejscami odbywający się środkami lokomocji na drogach lądowych, wodnych i szlakach powietrznych; drogi, szlaki i **środki lokomocji służące utrzymywaniu tej łączności**’ [wyróżnienie – E.P.]

USJP: brak w tym zn.

kostium/kościum ‘garnitur męski’

SGP PAN: tylko postać fonetyczna *kościum* – Maz wsch, Kresy pn-wsch

SJPDor: brak

USJP: brak

kostka ‘pestka’

SGP PAN: Śl, Mp

SJPDor: brak

USJP: brak

kozytać ‘łaskotać’

SGP PAN: Maz wsch (też z okolic Białegostoku), Kresy pn-wsch

SJPDor: brak

USJP: brak

kozytki ‘łaskotki’

SGP PAN: Maz wsch (też z okolic Białegostoku)

SJPDor: brak

USJP: brak

kruczek ‘zgięty na końcu pręt metalowy służący do przegarniania popiołu i węgla’

[synonimy – *haczyk, koczerga*]

SGP PAN: Mp pn-wsch, Maz wsch, Kresy pd-wsch, Kresy pn-wsch

SJPDor: reg. wsch.

USJP: reg. wil[eński]

masowy ‘zrobiony z jakiejś masy’

SGP PAN: kilkakrotnie poświadczony w Mp i Wp wsch

SJPDor: to samo

USJP: brak

mączka ‘miałki cukier’

SGP PAN: Maz wsch (też z okolic Białegostoku)

SJPDor: por. ‘jakakolwiek substancja w postaci drobnego proszku’, jeden z cytatów pod zn.: Czyste szklanki [...] oczekiwały na herbatę obok okrągłej cukiernicy napelnionej mączką cukrową (Gruszecki 1893, 114)

USJP: por. ‘jakakolwiek substancja w postaci drobnego proszku’

mulać ‘uwierać, cisnąć’, np. *but mula, namula* [jest też więc przedrostkowy czasownik *namulać*] *nogę*

SGP PAN: Mp pn-wsch, Maz wsch (też z okolic Białegostoku), Kresy pn-wsch; *namulać* – Maz pd-wsch

SJPDor: *mulać* daw. ‘trzeć, obcierać’; *namulać* reg. ‘niszczyć skórę (zwykle na rękach), natrzeć, obetrzeć, odcisnąć’

USJP: *mulać* – brak; *namulać* – brak w tym zn.

myć ‘prać’

SGP PAN: Maz wsch (też z okolic Białegostoku), Kresy pn-wsch

SJPDor: brak w tym zn.

USJP: brak w tym zn.

na zakaz ‘na zamówienie’

SGP PAN: Maz wsch

SJPDor: brak wyrażenia

USJP: brak wyrażenia

nazad ‘w tył, wstecz, z powrotem’

SGP PAN: ogólnogwarowe (również w okrzyku na konia; w obu przypadkach też z okolic Białegostoku)

SJPDor: wyraz wychodzący dziś z użycia, żywy jeszcze w gwarach i w języku woźniców w zawołaniu na konia

USJP: brak

oglądnąć się ‘obejrzyć się’

SGP PAN: Śl pd, Mp pd-zach i wsch, Wp pn, Kasz; też *oglądnąć* – Śl pd, Mp pd-zach, Maz pn-wsch, Wp pd i pn, Kasz

SJPDor: przestarz., dziś reg., też *oglądnąć* przestarz., dziś reg.

USJP: pot., też *oglądnąć* pot.

oładek ‘placek ziemniaczany’

SGP PAN: *oladek*, zwykle w lm (w lm też *oładzie*) – Maz wsch (też z okolic Białegostoku), Kresy pn-wsch; też *oładka* – Kresy pn-wsch

SJPDor: por. *oładka/oładka*, zwykle w lm ‘mały placek z mąki lub tartych kartofli smażony na tłuszczu; racuszek’

USJP: reg. białost.⁶⁰, def. taka sama jak w SJPDor

pacan 1. ‘mały chłopiec’, 2. ‘człowiek niskiego wzrostu’

SGP PAN: 1. Maz pn-wsch; Kresy pn-wsch, 2. brak w tym zn.

SJPDor: brak w tych zn.

USJP: brak w tych zn.

pastka ‘pułapka na myszy i szczury’

SGP PAN: Mp pd, Maz wsch (też z okolic Białegostoku), Kresy pd-wsch, Kresy pn-wsch⁶¹

SJPDor: daw. dziś gw. ‘mała paść; potrzask, pułapka’

USJP: brak (por. *paść* łow. ‘potrzask, sidła’)

podjąć ‘podnieść coś z ziemi’

SGP PAN: Mp pn-wsch, Maz wsch (też z okolic Białegostoku), Kasz, Kresy pn-wsch

⁶⁰ Jest to jedyne hasło w USJP opatrzone takim kwalifikatorem. Dziwne wydaje się zatem wprowadzenie takiego kwalifikatora do leksykograficznego aparatu opisowego. Tę przynależność geograficzną można byłoby wskazać w sposób opisowy, skoro odnosi się ona tylko do jednego leksemu. Zapewne jednak jest to efekt żelaznej konsekwencji, która powinna być stosowana w słowniku. W USJP mamy bowiem jeszcze podobne kwalifikatory geograficzne: krak. (krakowski), lub. (lubelski), lwow. (lwowski), poz. (poznański), warsz. (warszawski), wil. (wileński). Niewątpliwie pozostaje to, że *oladek* jest jednym z wyrazów postrzeganych jako (wyłącznie) białostocki. Kwalifikatorem *białost.* ten leksem został opatrzony również w WSPP.

⁶¹ Źródła materiału gwarowego nie zawsze precyzują, o jaki rodzaj pułapki chodzi. Wskazano tu wszystkie lokalizacje, w których słowo *pastka* występuje w znaczeniu ‘pułapka (niewielkich rozmiarów, na mniejsze zwierzęta)’.

SJPDor: to samo, z uwagą – w tym znaczeniu dziś coraz częściej: *podnieść*

USJP: książk.

prynuka/przynuka ‘grzechna i często ponawiana zachęta do jedzenia i picia’

SGP PAN: *prynuka* – Mp pn-wsch, Maz pd-wsch

SJPDor: *prynuka* reg. ‘natarczywe zapraszanie do jedzenia i picia; przymuszanie, zachęta’, *przynuka* daw. ‘przynaglanie kogo do czego; zachęcanie do jedzenia i picia’

USJP: brak

przebierać się ‘przeprowadzać się do innego mieszkania’

SGP PAN: ŚI

SJPDor: brak w tym zn.

USJP: brak w tym zn.

pud ‘jednostka ciężaru równa 16,38 kg’ (w pudach określa się zwłaszcza wagę kartofli)

SGP PAN: Mp pn-wsch, Maz wsch (też z okolic Białegostoku), Wp wsch, Kresy pn-wsch

SJPDor: to samo

USJP: histor.

rozchodzić się ‘rozzłościć się, wpaść w złość’

SGP PAN: Maz wsch (też z okolic Białegostoku)

SJPDor: brak w tym zn.

USJP: brak w tym zn.

rydlówka ‘łopata’

SGP PAN: Mp pn-wsch, Maz pd-wsch, Kresy pn-wsch oraz przesiedleńcy z okolic Wilna w okolice Olsztyna

SJPDor: por. *rydel* ‘wąska łopata żelazna (lub okuta żelazem) o płaskim, zaokrąglonym (lub zakończonym spiczasto) ostrzu i wygiętym u góry obrzeżu, służąca do kopania ziemi’

USJP: por. *rydel* ‘wąska łopata o zaokrąglonym lub zakończonym spiczasto ostrzu’

skibka ‘kromka chleba’

SGP PAN: ogólnogwarowe

SJPDor: to samo

USJP: pot.

słyhać ‘ktoś, coś wydziela przykrą woń’

SGP PAN: Mp, Maz (też z okolic Białegostoku), Wp, Kresy pd-wsch, Kresy pn-wsch oraz przesiedleńcy z okolic Pińska w okolice Gorzowa Wielkopolskiego

SJPDor: daw. dziś reg. ‘coś daje się odczuć węchem; czuć’

USJP: brak w tym zn.

sokotać ‘gdakać’, przen. ‘gderać’

SGP PAN: ‘gdakać’ – Mp pn-wsch, Maz wsch

SJPDor: brak

USJP: brak

soska ‘smoczek’

SGP PAN: Mp wsch, Maz pn-wsch (też z okolic Białegostoku), Kresy pn-wsch

SJPDor: brak

USJP: brak

szkodować ‘żałować’⁶²

SGP PAN: Mp wsch, Maz wsch, Wp (w pieśni), Kresy pn-wsch

SJPDor: reg. (druga część definicji w pierwszym znaczeniu, ilustruje ją pierwszy z dwóch cytatów)

USJP: brak

taburetką ‘taboret’

SGP PAN: Mp wsch, Maz wsch (też z okolic Białegostoku)

SJPDor: por. *taburet* przestarz.

USJP: brak (*taburetką* i *taburet*)

taksówka ‘samochód osobowy’

SGP PAN: Mp, Maz, Wp, Kresy pn-wsch

SJPDor: brak w tym zn.

USJP: brak w tym zn.

tarkować ‘trzeć na tarce, ucierać’

SGP PAN: Maz, Kresy pn-wsch

SJPDor: reg. wsch.

USJP: brak

toczka ‘głośnik radiowy w radiofonii przewodowej’

SGP PAN: Maz wsch (tylko z okolic Białegostoku)

SJPDor: brak

USJP: brak w tym zn.

tok ‘bateria do latarki kieszonkowej’

SGP PAN: por. ‘prąd elektryczny’ – Maz wsch (tylko z okolic Białegostoku)

SJPDor: por. daw. ‘prąd (elektryczny)’

USJP: brak w tym zn.

tolkować 1. ‘tłumaczyć komuś coś’ [zob. *dochodzić tolku*, *wytolkować*], 2. ‘rozprawiać, dyskutować’

SGP PAN: w zn. 1. – Mp pn-wsch, Maz wsch (też z okolic Białegostoku), w zn. 2. – Kresy pn-wsch

SJPDor: brak

USJP: brak

topić (w piecu) ‘palić (w piecu)’

SGP PAN: Śl

SJPDor: brak w tym zn.

USJP: brak w tym zn.

turzać [tur-zać] ‘szarpać’

SGP PAN: tylko *turzać się* ‘mocować się z kimś’ – Maz pd-wsch

SJPDor: por. *tuzać* daw. ‘targać, szarpać, tarmosić; łomocić, grzmocić, bić’, też *tuzać się* ‘szarpać się, bić się’

USJP: brak

⁶² Por. przypis 21.

tusić ‘o mięsie: dusić’

SGP PAN: por. *dusić* – Mp pd-zach i środkowa, Maz, Wp wsch

SJPDor: por. *dusić*

USJP: por. *dusić*

uważać (kogoś) ‘szanować (kogoś)’

SGP PAN: Mp, Maz (też z okolic Białegostoku), Wp pn, Kresy pn-wsch

SJPDor: przestarz. dziś gw.

USJP: brak

wiszcząć ‘piszcząć’

SGP PAN: Mp pd-zach i pn-wsch, Maz wsch (też z okolic Białegostoku)

SJPDor: brak

USJP: brak

wleźć w arendę ‘wkraść się do cudzego ogrodu’ [zob. *arenda*]

SGP PAN: brak zwrotu

SJPDor: brak zwrotu

USJP: brak zwrotu

wyścigować się ‘ścigać się’

SGP PAN: Mp, Wp wsch

SJPDor: brak, por. *wyścigać się* daw. ndk ‘biec, jechać na wyścigi, brać udział w wyścigach; ścigać się’, też *wyścignąć* przestarz. ‘ścigając wyprzedzić, prześcignąć’

USJP: brak

wyтолkować ‘wyтłumaczyć komuś coś’ [zob. *толkować* w zn. 1.]

SGP PAN: brak

SJPDor: brak

USJP: brak

wyzywać (kogoś) ‘wywołać [raczej: wywoływać]’

SGP PAN: Mp pd-zach, Maz wsch (tylko z okolic Białegostoku)

SJPDor: daw. ‘wzywać, przywoływać, wywoływać’

USJP: brak w tym zn.

zanadzić (kogoś) ‘skusić za pomocą przynęty’ oraz *zanadzić się*

SGP PAN: tylko *zanadzić się*⁶³ – Mp pn-wsch, Maz wsch (tylko z okolic Białegostoku), Kresy pd-wsch

SJPDor: brak

USJP: brak

zaskwarka ‘wysmażony kawałeczek słoniny, skwarka’

SGP PAN: ‘topiona słonina’ – Mp pd-wsch

SJPDor: brak

USJP: brak

⁶³ Wyłącznie w formie zwrotnej, z kwalifikacją gwarową, ten czasownik jest poświadczony w SW (VIII 190), obok gwarowego *wnadzić się* (VII 664). Por. przypis 27.

zaskwarzać, zaskwarzyć ‘dodawac, dodać skwarek ze słoniny’

SGP PAN: *zaskwarzać* – Maz pn-zach; *zaskwarzyć* – Mp, Maz pn i wsch (też z okolic Białegostoku), Kasz, Kresy pn-wsch

SJPDor: brak

USJP: brak

zasynać ‘usypiać’

SGP PAN: ‘zasypiać’ – Maz pn-wsch (też z okolic Białegostoku)

SJPDor: brak

USJP: brak

zataczać ‘o rękawach: zawijać, podwijać’

SGP PAN: o nogawkach spodni – Maz pd-wsch

SJPDor: frazeologizm *zataczać rękawy* reg. – pod hasłem *zataczać*

USJP: brak

zdrowy ‘mocno zbudowany, tęgi, korpulentny’

SGP PAN: Maz wsch (też z okolic Białegostoku), Kresy pd-wsch, Kresy pn-wsch

SJPDor: pot.

USJP: pot.

zdurnieć ‘stać się głupim, zgłupieć’ [zob. *durny*]

SGP PAN: Mp, Maz wsch (też z okolic Białegostoku), Kasz, Kresy pn-wsch

SJPDor: pot.

USJP: pot.

zielepuchy ‘niedojrzałe owoce’

SGP PAN: Mp pn-wsch, Kresy pd-wsch; por. *zielepucha* – Maz wsch (też z okolic Białegostoku)⁶⁴, też *zielepupa* ‘niedojrzała jagoda’ – Maz pn-wsch

SJPDor: brak

USJP: brak

znachodzić ‘znajdować’

SGP PAN: Mp

SJPDor: daw., dziś reg.

USJP: brak

żulik ‘łobuz’

SGP PAN: Maz wsch, Kresy pn-wsch

SJPDor: posp.

USJP: pot., posp.

⁶⁴ W kartotece SGP PAN brak poświadczenia postaci *zielepuch*, którą można usłyszeć w Białymstoku i okolicach. Por. przypis 33.

BIBLIOGRAFIA

- Bystróż, J.S. 1934. *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*. T. II. Warszawa: Księgarnia Trzaski, Everta i Michalskiego.
- Dacewicz, L. 1996. „Z języka studentów uczelni białostockich”. *Białostocczyzna* 2: 84–87.
- Dunaj, B., i M. Mycałka. 2002. „Badania regionalizmów leksykalnych”. W *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki*, red. S. Gala. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 105–110.
- Dunaj, B., i M. Mycałka. 2006. „Regionalizmy leksykalne w badaniach polszczyzny miejskiej”. W *Miasto. Przestrzeń zróżnicowana językowo, kulturowo i społecznie*, red. M. Świącicka. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, 64–76.
- EJO – Polański, K., red. 1999. *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, wyd. 2 popr. i uzup. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- EJP – Urbańczyk S., i M. Kucala, red. 1999. *Encyklopedia języka polskiego*, wyd. 3 popr. i uzup. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Furdal, A. 1965. „W sprawie zasięgu niektórych właściwości polskiego dialektu kulturalnego”. *Rozprawy Komisji Językowej WTN* 5: 233–254.
- Gruszecki, A. 1893. *Tuzy. Powieść współczesna*. Warszawa: F. Csernak.
- Kania, S. 1995. *Słownik argotyzmów*. Warszawa: Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”.
- Karaś, H. 2010. „Dialektyzmy a regionalizmy”. <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l1=podstawa-dialektologii&l2=dialektyzmy-mwr> [*Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*, red. H. Karaś] (25 lutego 2021).
- kartoteka *Słownika gwar polskich PAN* (SGP PAN). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. <https://rcin.org.pl/dlibra/publication/37544/edition/20872#structure> (25 lutego 2021).
- Michalska-Górecka, P. 2019. „Kształtowanie się pojęć «dialektyzm» i «regionalizm» w definicjach encyklopedycznych i słownikowych”. *Slavia Occidentalis. Linguistica* 76 (1): 93–104.
- Nowowiejski, B. 1997. „Z życia wschodnich sławizmów leksykalnych w mowie miast i miasteczek Białostocczyzny”. W *Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce*, red. F. Czyżewski, i M. Łesiów. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 175–187.
- Nowowiejski, B. 2000. „Język mieszkańców Białegostoku w końcu XX wieku”. W *Białystok w 80-leciu. W rocznicę odzyskania niepodległości 19 II 1919 – 19 II 1999*, red. C. Kukło. Białystok: Instytut Historii, Uniwersytet w Białymstoku, 211–222.
- Przędzek, S. 2008. „Problemy teoretyczne i metodologiczne w badaniach polszczyzny regionalnej”. W *Współczesna polszczyzna. Stan, perspektywy, zagrożenia*, red. Z. Cygal-Krupa. Kraków – Tarnów: Księgarnia Akademicka, 285–301.
- Saniewska, H. 1975. „Z języka Białegostoku”. *Poradnik Językowy* 6: 324–328.
- Saniewska, H. 1980. „O niektórych konstrukcjach składniowych w mowie potocznej Białegostoku”. *Acta Baltico-Slavica* 13: 73–84.
- SGP PAN – *Słownik gwar polskich 1977–*: oprac. przez Zakład Dialektologii Polskiej IJP PAN, Źródła i t. 1, red. M. Karaś, t. 2–5, red. J. Reichan, i S. Urbańczyk, t. 6, red. J. Okoniowa, i J. Reichan, t. 7–8, red. J. Okoniowa, J. Reichan, i B. Grabka. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. <https://rcin.org.pl/ijp/dlibra/publication/15417/edition/2810?#structure> – Źródła, Zeszyt próbny, z. 1–23 (25 lutego 2021).

- Sikora, K. 2005. „Kategoria mikroregionalizmów”. W *Język trzeciego tysiąclecia III*. T. 1: *Tendencje rozwojowe współczesnej polszczyzny*, red. G. Szpila. Kraków: Wydawnictwo Tertium, 199–208.
- SJPDor – Doroszewski, W., red. 1958–1969. *Słownik języka polskiego*. T. 1–11. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza Powszechna” – Państwowe Wydawnictwo Naukowe. <http://www.sjpd.pwn.pl/> (25 lutego 2021).
- Sobierajski, Z. 2003. „Słownictwo i kultura ludowa Wielkopolski w świetle geolingwistyki i geoetnologii (regionalizmy leksykalne Wielkopolski)”. W *Gwary dziś 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, red. J. Sierociuk. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 75–96.
- Sokólska, U. 2009. „Daj busi dla babci, czyli o polszczyźnie mieszkańców Białostockizny”. W *Pol-szczyzna mówiona ogólna i regionalna*, red. B. Dunaj, i M. Rak. Kraków: Księgarnia Akademicka, 99–108.
- SW – Karłowicz J., A. Kryński, i W. Niedźwiedzki. 1900–1927. *Słownik języka polskiego*. T. 1–8. Warszawa: nakładem prenumeratorów (tzw. Słownik warszawski). <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/416371/display/Default> (25 lutego 2021).
- Szymańska, M. 2015. „Regionalizmy a dialektyzmy – rozróżnienie w literaturze przedmiotu i w świadomości użytkowników języka”. *Język Polski* 95: 366–377.
- USJP – Dubisz, S., red. 2003. *Uniwersalny słownik języka polskiego*. T. 1–6. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wróblewska, T. 1978. „Przyimek dla z dopełniaczem w języku mieszkańców Białegostoku”. *Język Polski* 58: 52–56.
- Wróblewski, P. 1981. „Regionalizmy w języku inteligencji białostockiej”. W *Współczesna polszczyzna. Wybór zagadnień*, red. H. Kurkowska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 309–320.
- WSPP – Markowski, A., red. 2004. *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wyderka, B. 2001. „Odmiany regionalne”. W *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski*, red. S. Gajda. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 422–439.

Are These Words Known (Only) in Białystok? Analysis of the Lexical Status of Words Considered as Regionalisms in Białystok and the Surrounding Area

Keywords: language regionalism, item of a dialekt (word or phraseologism), Polish language, Białystok.

ABSTRACT

The author of the article, using the available lexical data (from dictionaries of the Polish language and *Dictionary of the Polish local dialects* and its card index), verifies the status of words (and several phraseologisms) considered as regionalisms in Białystok and the surrounding area (a total of 83 units). These regionalisms were presented in the article by Piotr Wróblewski *Regionalizmy w języku inteligencji białostockiej* (1981). This article is a kind of report from many years of direct observations of the researcher.

The author of this article asks the following questions: Do these lexemes occur (did they occur) outside the studied area and in what variation of the language?

It turns out that only a few (12 in total) can be considered, without any doubts, as regionalisms, e.g.: *dętka* 'Christmas ball', *pacan* 'man of short stature', *sokotać* 'grumble'. On the other hand, some lexemes (14 in total) intuitively fall into this group. A significant part of the analyzed words is known in the language – from other varieties, times, styles or areas of occurrence.

The verification once again confirmed the thesis about the slight regional differentiation of the Polish language in the field of lexis. This state of affairs makes it difficult to identify regionalisms. However, it shows Polish as a relatively uniform language, which does not cause any major communication problems between the inhabitants of particular regions of Poland. This situation deserves to be emphasized, especially against the background of sometimes significant regional differences in the language in many countries.

In addition, the author joins the researchers who point to the great need to specify the term *regionalism* in relation to the Polish language.

An extensive annex is added to the article, containing data on the analyzed words and phraseologisms obtained from the lexicographic sources included.